

І. Франко звернув увагу на невисоку вартість двох варіантів, записаних на Самбірщині та Коломийщині. На його думку, їх псувала “значна прикраска побожності та неприродна персоніфікація картоплі” [10: т. 26: 195]. Це й стало причиною того, що пісня не розійшлася широко серед народу, а залишилася жити переважно в устах старців-лірників, які її склали. Індивідуальний акт можна зафіксувати, проте це не означає, що виняткове явище збережеться.

Отже, І. Франко стверджував, що у фольклорі затримуються лише такі новації, які відповідають традиції, допускаються нею. Він був прихильником того, що навіть при найсміливіших новаціях носій має намагатися не порушувати традицію, оскільки фольклорна традиція та варіантність є головними ознаками усної словесності, без яких народнопоетичний твір не може існувати. Теоретичні розмірковування І. Франка продовжені в науковій діяльності наступних поколінь, не втративши й досі своєї актуальності.

Література:

1. Аникин В. Теория фольклора. Курс лекций. – Москва, 2004.
2. Гнатюк В. [Рецензія на збірку “Народних кельтських, німецьких, романських пісень” Є. Порембовича] // Гнатюк В. Вибрані статті про народну творчість. – К., 1966.
3. Грушевський М. Історія української літератури: В 6 томах, 9 кн. – К., 1993. – Т. 1.
4. Колесса Ф. Народнопісенна ритміка в поезіях І. Франка // Колесса Ф. Фольклористичні праці. – К., 1970.
5. Лихачев Д. Поэтика древнерусской литературы. 3-е изд. – Москва, 1979.
6. Мишанич С. Біля джерел народної прози // Народні оповідання / Упор., прим. С. Мишанича. – К., 1983.
7. Потебня А. Из записок по теории словесности. – Харьков, 1905.
8. Потебня А. Мысль и язык. – Харьков, 1913.
9. Соколов Ю. Русский фольклор. – Москва, 1938.
10. Франко І. Зібр. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
11. Чистов К. Народные традиции и фольклор. (Традиция, стереотип и вариантность. Вариационная поэтика). – Ленинград, 1986.

Святослав Пилипчук (Львів)

Пареміологічна концепція Івана Франка

Важливим внеском І. Франка в українську фольклористичну науку стали дослідження у галузі пареміології. Науковець, ретельно проаналізувавши національний паремійний фонд, вибудував чітку пареміологічну концепцію, основні положення якої зводилися до з’ясування найважливіших теоретичних питань: дефініція та видова диференціація жанру, його генезис, співвідношення національного та

загальнолюдського елементів тощо. Міркування упорядника фундаментального три томного корпусу “Галицько-руські народні приповідки” щодо теорії паремії стали своєрідним узагальненням, підсумком попередніх досягнень у галузі. Враховуючи здобутки українських, німецьких, польських, чеських, російських, сербських, сербо-лужицьких, білоруських та болгарських пареміологів, І. Франко зумів глибоко пізнати специфічну сутність паремії, проникнути у таємниці її жанрової природи. У своїх розслідах над, безперечно, одним із найскладніших жанрів народної словесності дослідник не обмежувався лише врахуванням ідей авторитетних науковців, а й активно провадив самостійний ґрунтовний зондаж величезного “приповідкового скарбу”, зосереджуючи основну увагу на вивченні його прагматичного потенціалу в реальних актуалізаційних обставинах (“в устах народу”) з метою виявити та чітко окреслити низку конститутивних ознак, які власне формують неповторну “ауру”, “світогляд приповідки”.

Під час скрупульозного вивчення паремії І. Франко розглядав питання дефініції та видової диференціації як взаємопов’язані. Дефініція жанру, на думку дослідника, передбачає виокремлення найістотніших ознак, що вирізняють, максимально точно ідентифікують його серед інших творів народної словесності, так зване первинне увиразнення. Видовий розподіл (диференціація) відбувається за аналогічними принципами, проте в межах самого жанру – вторинне увиразнення. Процес первинного увиразнення паремії, що побудований на аналізі неоднорідного матеріалу, зводиться до констатації притаманних жанру рис: лаконічності, стійкості, відтворюваності, дидактизму, естетичної довершеності вислову думки та інших невід’ємних атрибутів. Вторинне увиразнення, що спрямоване на виокремлення і чітке розрізнення численних видових форм, значно складніше, оскільки передбачає диференціацію загалом спорідненого матеріалу чи то генетично, чи то функціонально.

На початок ХХ ст. в Україні, як і в Європі загалом, традиційно виробилося два способи тлумачення жанру паремій: широкий і вузький. Перший зорієнтований на поєднання широкого спектру жанрових різновидів (прислів’я, приказка, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмета, примовка, мудрування, каламбур, нісенітниця і т. д.) у межах одного родового поняття “паремія” (М. Номис, М. Комаров, В. Даль, К. Вандер, С. Адальберг та ін.). Другий спосіб ґрунтувався на обмеженні жанрової компетенції лише двома видовими формами: прислів’ями та приказками (П. Чубинський). І. Франко стояв на позиції широкого тлумачення жанру, зазначивши це у передмові до першого тому видання “Галицько-руські народні приповідки”. Однак, вже під час роботи над величезним пластом “збагаченого многовіковим досвідом” “народного добра” І. Франко відмовився від систематичного поділу зафіксованих зразків на власне прислів’я, приказки, порівняння, вітання, побажання, прокляття, прикмети, примовки, каламбури тощо, який часто, зважаючи на складність і багатовекторність матеріалу, є “припадковим і самовільним”. Дослідник, натомість, впровадив на позначення усього жанрового репертуару єдиний гіперонім “приповідка”, який запозичив із народної генології. Ця свідомо уніфікація, зведення до спільного знаменника, своєрідне узагальнення

дало змогу пареміологові максимально розширити видову палітру жанру, спростити процес опрацювання матеріалу, а, відтак, суттєво збільшити і пришвидшити видання фундаментального корпусу галицького мудрослів'я. Такий підхід науковця до розв'язання проблеми зовсім не свідчить про неадекватне розуміння жанрової специфіки паремії, а зумовлений, насамперед, прагненням об'єднати і комплексно дослідити “багатоманітний за походженням, змістом і структурою” [5: 173] матеріал, вказати на його тісний генетичний зв'язок, на міцну та нерозривну внутрішню єдність (семантичну, структурну, функціональну).

І. Франко розглядав паремії (у жанровій свідомості дослідника “приповідки”) як комплексне явище, як певне жанрове утворення, у якому треба виокремлювати низку структурних компонентів – жанрових різновидів. Ретельно прозондувавши приповідковий матеріал, виокремивши усі його перманентні ознаки, науковець врешті зазначив, що до видової палітри жанру “ввійдуть не тільки моральні, філософські судження, життєві правила, але також певні стереотипні особисті рефлексії, вислови загальнолюдських почувань, прокляття, жарти, ущипливості, висміювання, порівняння і фігуральні звороти, як і деякі, якщо можна так сказати, вивітрені формули ворожби – “примовлянь”, [...] найрізноманітніші пародії (молитв, обрядів, заклять і навіть серйозних прислів'їв) [...], деякі “застарілі” загадки, значення яких стало з часом настільки прозорим, що народ перестав вважати їх загадками і вживає як прислів'я” [4: 95]. Окрім зазначених видових форм, І. Франко як органічні елементи приповідкового репертуару розглядав також каламбури, нісенітниці, казкові вислови тощо, тобто всі ті зразки, сутність яких відповідала висловленому ще у XVII ст. британцем Дж. Гауеллом принципів трьох С: “стислість, смисл, сіль” [11: 506]. На жаль, І. Франкові не вдалося запропонувати викінченої, належно структурованої схеми піджанрової диференціації паремій, проте його неодноразові принагідні спостереження щодо цього питання засвідчують цілісність і одновекторність поглядів. Усвідомлюючи усю складність піджанрової класифікації паремій, учений був зорієнтований на фіксацію зразків як органічних елементів мовленнєвого потоку, водночас звертав увагу на позамовну реальність, яка має чималий вплив на остаточну функціонально-смыслову насаженість тексту. Дослідник намагався до кожної паремії подавати також інформацію про реальні обставини вживання, водночас окреслював гіпотетичну сферу її застосування.

Прийнявши позицію широкого трактування жанру паремії, І. Франко створив монументальний збірник чималого пласту коротких форм, у яких народ виявив глибину думки, нагромаджений віками досвід, досконале володіння мистецтвом слова. Дослідникові вдалося виокремити низку гомогенних ознак, простежити міцну внутрішню єдність між непосредуваним на перший погляд матеріалом і розглянути часто різні за структурою та функціональним навантаженням мовні звороти в межах одного жанрового утворення. Висловлюючи свою головну пареміологічну ідею, І. Франко зазначив: “Я не розрізняю... дійсних приповідок, так сказати моральних сентенцій, від приповідкових або образових речень, проклять, мудровань або передразнень і інших більш або менш усталених народньою традицією форм

народного вислову. Все те в моїх очах має однакову вартість, як причиною до культури людського духа...” [8: 373].

Незважаючи на досить вільну інтерпретацію жанру, І. Франко чітко і послідовно відбирав матеріал, скрупульозно перепускаючи його крізь дрібне сито багатоступеневого аналізу, який передбачав особливу увагу не тільки до встановлення “приповідкової” сутності зразків, а й визначення їх естетичної цінності, функціональної активності, генетичної основи. Дослідник, що намагався якнайповніше представити корпус “народного добра”, відмовився, однак, залучати до збірника зразки літературного походження, невиразні, безобразні фрази з обмеженими актуалізаційними можливостями, відсутністю прагматичної детермінованості. Skorиставшись перевіреною методою М. Сперанського, який у “величезній”, за означенням самого І. Франка, монографії “Переводные сборники изречений в словяно-русской письменности. Исследования и тексты” провів чітке розмежування між народними пареміями і книжними фразами так званими апотегмами, упорядник корпусу галицького мудрослів’я використовував такі критерії диференціації: “...приповідки народні коротші, пластичніші, апофтегми довші, книжні, більш абстрактні, звичайно вривки з писань або промов якихось славних мужів” [6: т. 37: 178]. Франків принцип систематичної прискіпливої селекції паремійного матеріалу отримав схвальну оцінку багатьох науковців, особливо він заїмпонував Ю. Шевельову, який наголошував, що “можна і варт наслідувати Франкову тверезість, відкидання стороннього матеріалу, що не становить собою прислів’їв (паремій. – С. П.)...” [9: 58].

З’ясування основних шляхів походження і поповнення приповідкового контингенту для І. Франка стало другим за важливістю і концептуальним теоретичним питанням. Науковець акцентував увагу саме на проблемі генези, оскільки вважав її центральною, такою, що дасть змогу краще збагнути функціонально-смісловий потенціал аналізованого явища, пізнати таємниці формування невичерпного скарбу народних “вислідів ума”, з’ясувати як виокремилася паремія з традиційної жанрової “архітектури”, чітко розмежувати окремі пласти паремій за генетичною ознакою, і, зрештою, показати як цей неоднорідний за походженням матеріал у процесі активного побутування зазнає значних асимілятивних змін, формуючи монолітне жанрове утворення, об’єднане навколо центральної осі об’єднаної атрибутики.

І. Франко розмежував два основні шляхи постання паремійного репертуару. Він відзначив, що найпродуктивнішим є процес утворення паремій через узагальнення, висновок, який, набуваючи максимально сконденсованої, лаконічної форми, дає влучну синтетичну оцінку різних життєвих фактів і явищ. Унаслідок такого стягнення, смислової акумуляції формується й утверджується превалююча потужна верства звичайних життєвих “обсервацій”, “спостережень”, “уваг”, “рефлексій”, “правил *savoir vivre*’а”, що становить найчисельніший контингент в українському паремійному фонді. Фактично обґрунтований висновок науковця, щодо продуктивності зазначеної схеми, додатково підтвердили О. Потебня, М. Грушевський, Ф. Колесса та інші дослідники. Інший генетично споріднений пласт жанру, на думку І. Франка, складають ті паремійні одиниці, що “...виникли шляхом нібито хімічного розкладу

народних легенд, переказів, оповідань”, і є “...обшліфованими і скристалізованими оповіданнями, анекдотами, фацеціями, або їх поентами” [10: 41]. У ґрунтовній студії “Галицько-руські народні приповідки” учений підтвердив свої теоретичні міркування численними прикладами. Відзначаючи наукову глибину значної кількості мікророзвідок над історією постання окремих паремій, М. Грушевський слушно назвав тритомну працю І. Франка “реєстратурою колишнього літературного архіву, де коротко записані теми різних оповідань – отаких пояснень природи, байок, новел, анекдотів і т. д.” [1: 166].

Франкове послідовне і широкомасштабне вивчення генетичної основи паремійного матеріалу стало безпрецедентним явищем в українській науці. Цей аспект ще раз підтвердив високий рівень фольклориста-аналітика (згадаймо його “Студії над українськими народними піснями”), який, вільно оперуючи широкими пластами фольклорного та літературного матеріалу, виявляє тісні зв’язки та взаємовпливи між різними за своєю природою жанрами, глибоко проникає в їх етимологію. Виокремивши широку джерельну базу паремій, торкнувшись безмежної проблематики їх походження, апробувавши різні принципи відстеження першоджерела, дослідник доказово продемонстрував генетичну неоднорідність жанру, обґрунтував перспективність студій у зазначеному напрямі.

У комплексі пареміологічних проблем важливе місце займає питання національної належності зразків і з’ясування співвідношення між інтернаціональним і національним елементами у межах паремійного фонду. Шляхи вирішення цієї проблеми до певної міри обумовлені методологічною заангажованістю дослідника. Вдалий вибір і вміле послуговування певними методологічними принципами для остаточного результату роботи стають визначальними, такими, що забезпечують відповідний рівень і загальну наукову вартість студії. Приклад І. Франка особливо яскраво представляє як правильний методологічний підхід під час аналізу паремійного матеріалу допомагає об’єктивно його розглянути, зокрема точно виокремити автохтонний елемент, встановити чітке та достовірне співвідношення між національним та інтернаціональним початками.

У 80-х роках, перебуваючи під відчутним впливом компаративістичних ідей М. Драгоманова, І. Франко у своїх наукових розвідках активно послуговується “порівнюючим методом”. Особливо виразно захоплення “перспективними” горизонтами компаративістики відбилося у передмові до неопублікованого збірника “Прислів’я люду руського в Галиції і Буковині”, у якій І. Франко, сповідуючи встановлені у межах методології приписи, заперечував існування національного приповідкового пласту. Дослідник акцентував на тому, що всі паремії є надбанням інтернаціональним, і що, “порівнявши відповідні прислів’я різних народів, легко приходимо до переконання, що майже всі вони є спільними для майже всіх культурних народів і не мають нічого характерного для певного народу. Якщо вони є мудрістю, то, очевидно, мудрістю міжнародною, космополітичною” [4: 95].

На кінець XIX ст. популярний компаративний метод у працях багатьох науковців, які “...ігнорували національні специфічні риси в сюжетах, що були відомі

і в інших народів, фактично відшукували на чийому духовному утриманні перебували... слов'янські народи” [2: 64], набув гіпертрофованості, через викривлене трактування перетворювався у своєрідну “впливологію”. Відтак, І. Франка, вже сформованого, самостійного науковця, перестала задовольняти обмеженість і зангажованість компаративістів, тому учений, аби уникнути у своїх дослідженнях свідомого, цілеспрямованого нівелювання автохтонного національного елемента, який, на його думку, обов'язково наявний у кожному жанрі, відмовився від використання “модної” методики, час від часу застосовуючи порівняння лише як необхідний для повноцінного розкриття сутності аналізованого предмета прийом. На основі апостеріорного порівняння корпусу українського мудрослів'я з пареміями інших народів науковець робить кардинально протилежний попередньому висновок: “обік загально розповсюджених, а по части інтернаціональних приповідок в устах кожного люду раз по раз творить ся, обертаєть ся і забуваєть ся велика сила *місцевих* (курсив наш. – С. П.) приказок, дотепів та *bonmots*, із яких деяким щастить здобути собі ширшу популярність, а деякі забувають ся не вийшовши поза тісну сферу одного села чи околиці” [7: XI]. Пареміолог переконливо спростовує власні апріорні міркування щодо наскрізної космополітичності жанру. “Теоретично Франко розробив співвідношення автохтонного і запозиченого (“привозного”) елементів..., вважаючи, що в художній творчості національне превалує над інтернаціональним, бо ж і запозичене підлягає трансформації на національному ґрунті” [3: 184]. Націоналізація “привозних” паремій, їх “одомашнення” (термін М. Грушевського), пов'язане насамперед з національно-культурним осмисленням текстів. Поповнення національного паремійного фонду іноземними зразками можливе лише тоді, коли вони висловлюють думки суголосні зі світоглядними переконаннями народу-реципієнта, коли вони відповідають його національному духові, ментальності. Своєрідним продовженням селекції паремій є їх національна адаптація (власне націоналізація), у процесі якої можливі лише зміни зовнішньої оболонки тексту, при обов'язковій константності основного смислу паремії.

Свого часу І. Франко також зробив важливий підсумок в аналізі проблеми, вказуючи, що запозичення є необхідною умовою розвитку словесності загалом, адже народ “завсігди чує потребу овіжуватися інґаліцією впливів посторонніх і разом становить опір тим постороннім впливам” [6: т. 41: 39]. Сучасна інтерпретація Франкових висловлювань щодо національної належності паремій дає змогу стверджувати, що пареміолог виокремлював два пласти текстів:

1. Інтернаціональний (зразки активно побутують у різних народів, загально-розповсюджені).

2. Національний (зразки автохтонні, є надбанням одного етносу), у межах якого можна виділити групу локальних паремій (використовуються на невеликій території і не виходять за межі регіону, міста, села).

Точно диференціювати паремійний матеріал за вказаною схемою надзвичайно важко, оскільки перед дослідником постає низка першочергових завдань (ареал поширення, генетичний аспект, особливості побутування на сучасному етапі, змі-

ни у структурі тексту та семантиці тощо), вирішення яких потребує проведення скрупульозного синхронного та діахронного аналізу кожного окремого зразка у багатотисячному макрокосмі приповідкової мудрості.

Як і більшість попередників, І. Франко відзначав, що прислів'я та приказки є неоцінним джерелом вивчення народного світогляду. Усвідомлюючи важливість саме цього аспекту, дослідник намагався якомога ширше і повніше охопити приповідковий фонд Галичини, виокремити в ньому головні тематичні пласти, пізнати глибокий внутрішній зміст текстів. Паремії, за словами науковця, це “короткі ядерні вислови”, що без сумніву акумулюють у собі “певні моральні судження, філософські погляди, практичні правила життєвої мудрості” [4: 95], на підставі яких, лише за належного опрацювання, можливо “відтворити інтелектуальне і моральне обличчя... народу” [4: 95]. Докладно і максимально об'єктивно аналізуючи матеріал, І. Франко щодо проблеми “філософії приповідок” виявив справжню наукову виваженість і обережність. Негативний досвід пареміологів-романтиків (Ф. Челаковський, В. Даль, М. Номис та ін.), які, беззастережно оперуючи паремійними текстами, використовували їх для побудови нібито національних, а насправді власних, філософських концепцій і “підпирання” часто антинаукових тез, змусив дослідника із певним застереженням підійти до розв'язання цього актуального і складного питання, шукати максимально відповідних засобів для його вирішення.

Оптимальним серед апробованих і гіпотетичних принципів аналізу паремійного матеріалу, спрямованих на виокремлення центральних світоглядних переконань народу, І. Франко вважав порівняльно-статистичний. В одному з листів до М. Драгоманова учений порушував питання: “систематичного і порівнюючого видання приповідок... , щоб показати, який % є українських оригінальних, а кільки взято від велико- і білорусів та поляків, а кільки знов навідворить...” [6: т. 48: 383–384]. Передбачений принцип, ґрунтуючись на одночасній кількісній і якісній характеристиці декількох національних паремійних фондів (за задумом І. Франка українського, російського, білоруського та польського), мав забезпечити найбільшу вірогідність у процесі виокремлення національного автохтонного елемента та з'ясування головних положень народного світогляду. Через низку об'єктивних обставин дослідник не встиг самостійно апробувати дієвість окресленого методу, проте підготував багатий ґрунт для наступників. Довгий час новаторська ідея видатного пареміолога залишалася terra incognita для науковців. Лише 1984 року діаспорний дослідник Ю. Шевельов у ґрунтовній розвідці “Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя”, присвяченій 120-тій річниці опублікування книги “Українські приказки, прислів'я і таке інше”, теоретично осмислив, підніс на належний науковий рівень і практично застосував порівняльно-статистичний метод щодо паремій.

Підсумовуючи внесок І. Франка у поступ української пареміології, відзначимо, що у лаконічних розвідках науковця закладений значний евристичний потенціал необхідний для подальшої розробки важливих питань з теорії жанру. Чітка і продумана пареміологічна концепція І. Франка сьогодні є одним із найкращих надбань української фольклористичної науки, які дають базову інформацію про жанр, вводять у його основну проблематику.

Література:

1. Грушевський М. Історія української літератури: У 6 томах, 9 кн. – К., 1993 – Т. I.
2. Дей О. Іван Франко – дослідник народнопоетичної творчості. – К., 1953.
3. Денисюк І. Фольклористичні концепції М. Грушевського та І. Франка // Невичерпність атома. – Львів, 2001.
4. З фольклористичної спадщини Івана Франка. Недрукована передмова до збірки прислів'їв. Підготовка до друку, переклад і вступна замітка О. Дея // Народна творчість та етнографія. – 1963. – № 2.
5. Пазяк М. Українські прислів'я та приказки. Проблеми пареміології та пареміографії. – К., 1984.
6. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
7. Франко І. Передмова до першого тому (видання “Галицько-руські народні приповідки”) // Етнографічний збірник. – Львів, 1905. – Т. XVI.
8. Франко І. Передмова до третього тому (видання “Галицько-руські народні приповідки”) // Етнографічний збірник. – Львів, 1910. – Т. XXVII.
9. Шевельов Ю. Номис – Даль – Адальберг. З проблем української пареміології середини 19 сторіччя // Фольклорний збірник Матвія Номиса 1864–1984. – Саут-Бавнд-Брук, Н. Дж., 1985.
10. Юзвенко В. Іван Франко в польських фольклорно-етнографічних виданнях // Народна творчість та етнографія. – 1968. – № 3.
11. The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. – Cambridge, 1911. – Vol. XXII.

Василь Івашків (Львів)

Фольклористична діяльність Пантелеймона Куліша в оцінці Івана Франка

Не можна сказати, що питанням Франкової інтерпретації великої творчої спадщини Пантелеймона Куліша (1819–1897) присвячено багато спеціальних наукових досліджень. Назву праці А. Гуляка, В. Качкана, Я. Куника, Б. Тихолоза, але, здається, лише в об'ємній та ґрунтовній аналітичній статті Є. Нахліка “П. Куліш в оцінці І. Франка” [7: 114–121] предметно окреслено головні аспекти цієї теми – від окреслення ролі і значення цього видатного українського письменника, перекладача, фольклориста, історика та громадсько-культурного діяча в історії української суспільно-політичної думки XIX ст. загалом до характеристики конкретних напрямів його творчості, хоча науковець, зрозуміло, далеко не вичерпав проблеми. Дослідник акцентував на полемічності суджень І. Франка, який, за Є. Нахліком, “все ж не належає до його (себто Куліша. – В. І.) щирих шанувальників” [7: 120], хоча й виявляє свою увагу до творчості П. Куліша майже упродовж усього свого творчого шляху.

І. Франко намагався переважно всебічно підходити до оцінки художньої твор-